

Psykolog og forsker: dilemmaer i kø

Bjørn Rishovd Rund

Kristian Utrimark

Plagiering og konflikter om forfatterrekkefølge. Her er de vanligste forskningsetiske dilemmaene publiserende psykologer får i fanget.



Bjørn Rishovd Rund. Foto: privat

Gjennom de siste 25 årene har jeg deltatt i en rekke forskningsetiske utvalg, både nasjonale og lokale ved Universitetet i Oslo. Min erfaring er at det er tre–fire temaer som går igjen som særlig

problematiske. Jeg skal skissere disse temaene, og håper det kan bidra til at publiserende psykologer unngår å havne i forskningsetisk trøbbel.

Krav til forfatterskap: Vancouver-reglene (ICMJE | Recommendations | Defining the Role of Authors and Contributors) er retningslinjer som gjelder innenfor biomedisinske fag. I stor grad ser det ut som andre fagfelt også har adoptert reglene. De reviderte Vancouver-reglene stiller fire krav til forfatterskap: at medforfatter har bidratt i planleggingen, datainnsamlingen, analyse eller tolkningen av data; at man har bidratt vesentlig i skrivingen av artikkelen eller i å revidere dens intellektuelle innhold; at man må være med på å godkjenne manuskriptet før publisering og at man står ansvarlig for alle aspekter ved studien. Vancouver-reglene ansvarliggjør den enkelte. Det innebærer blant annet at hver medforfatter kan felles for uredelig forskning hvis en artikkel blir vurdert som uredelig eller å bryte med god forskningsetisk praksis.

Det knytter seg to typer problemer til forfatterskap. Det ene er at det innen enkelte forskningsfelt er vanlig med store internasjonale prosjekter og mange medarbeidere, ofte kalt konsortier. Innenfor biomedisin (f.eks. genetikkforskning) og høyenergiteknikk (partikkelfysikk) er det ikke uvanlig med mer enn 100 forfattere på en artikkel. Rekordene er en publikasjon fra CERN-prosjektet med 5154 forfattere. Det er åpenbart umulig å tilfredsstillere Vancouver-reglene med så lange forfatterlister.

Det andre dilemmaet gjelder forfatterrekkefølgen. Det er ikke noe som skaper så mye konflikter som den. Til en viss grad er noen av plassene i en lang rekke av forfattere gitt. Innen medisin, og etter hvert også psykologi, er det vanlig at prosjektlederen er sisteforfatter. I prosjekter hvor det inngår Ph.D.-studenter, er det nesten alltid stipendiaten som er førsteforfatter. Men utover dette er rekkefølgen på forfattere gjenstand for forhandlinger, som bør tas i forkant av artikkelskrivingen.

Hver medforfatter kan felles for uredelig forskning hvis en artikkel blir vurdert som uredelig

Alfabetisk plassering ansees som en nøytral plassering, mens andreforfatter og nest siste forfatter er plassert som signaliserer at vedkommende har ytt et større bidrag til arbeidet.

Offentliggjøring av forskningsresultater for fagfelleevaluering: Tanken, i hvert fall innenfor medisin og helsefaglig forskning, har vært at en artikkel skal vurderes av andre kompetente fagfolk for resultatene gjøres kjent for allmennheten. Fagfelleevaluering og vitenskapelig publisering skal tjene som portvoktere for at feilaktig informasjon skal spres til et større publikum. Jeg har sett mange eksempler på at forskere får medieoppslag før resultatene er publisert i et vitenskapelig tidsskrift. I et par tilfeller har jeg grepet fatt i slike saker. I en av sakene erfarte jeg at denne «forsiktighetsregelen» nok ikke gjelder i alle fagfelt. Rettsvitenskap er et eksempel hvor det nærmest er den motsatte kulturen som gjelder. Men om vi bare holder oss til medisin og psykologi, er prinsippet satt veldig på strekk de siste årene. Den ene grunnen er koronapandemien, som skapte et voldsomt press på å være først ute og publisere raskest mulig.

Oppgi referanser i alt du har hentet fra andres publikasjoner

Selv de beste medisinske tidsskriftene publiserte artikler et par uker etter at de var mottatt i redaksjonen, uten skikkelig fagfelleevaluering. Etter en tid måtte artiklene trekkes tilbake, fordi nærmere ettersyn viste at resultatene ikke stemte. I løpet av de to siste årene er det trukket et stort antall artikler innenfor koronaforskningen.

Fagfellevurdering er en portvokter og en viktig forskningsetisk foranstaltning. Og fagfellevurderinger står i fare for å bli dårligere med Open Access (OA)-publisering. Prinsippet i OA-forskning er at forskeren betaler tidsskriftet for å få en artikkel publisert, ikke at leseren (les: institusjonsbibliotekene) betaler for abonnementer. Dette fører til press på redaktørene om å akseptere flest mulig artikler for å sikre inntekter. Det har igjen ført til dårligere kvalitetskontroll på artiklene, i hvert fall i den fasen vi befinner oss i nå. Hovedformålet med OA-publisering var at man ønsket å frata de store forlagene noe av den enorme profitten som lå i vitenskapelige tidsskrifter. Resultatet har ikke blitt som man ønsket. De akademiske institusjonene bruker i dag mer penger på tidsskriftavtaler enn noen gang. Enkelte tar derfor til orde for å avskaffe hele ordningen med vitenskapelige tidsskrifter; at forskeren selv kan legge ut sine funn på en internettplattform når hen mener tiden er inne for det. Jeg har imidlertid ikke sett noen gode løsninger for gjennomføring av kvalitetsvurdering med et slikt system. Det brede publikum trenger hjelp til å skille klinten fra hveten; eller «skille mellom Einstein og Jaquesson», som en nylig uttrykte det i Khrono.

Plagiering: er den hyppigste formen for brudd på forskningsetiske prinsipper, og som flest forskere har blitt felt for. Vi har hatt flere saker i psykologisk forskning, også i Norge. Men jussen på området er komplisert. Det er ulik praksis for kildehenvisning i ulike fag, og det er også et springende punkt om plagieringen har vært intensjonell eller ikke. Vi hadde en sak for noen år siden hvor institusjonens opplæringsansvar overfor en Ph.D.-student ble et sentralt tema. Stipendiaten gikk til slutt fri, selv om det var liten tvil om at plagieringen i avhandlingen var omfattende. Rådet til skrivende psykologer er enkelt: oppgi referanser i alt du har hentet fra andres publikasjoner. Merk også at selvplagiering bryter med god forskningsetisk praksis. Du kan ikke late som noe du skriver er nytt, hvis du allerede har publisert tilsvarende tanker eller resultater. Både for doktorgrader og tidsskriftartikler er det vanlig at institusjonen/forlaget kjører teksten gjennom et plagieringsprogram. Sjansene for å bli tatt med buksa nede har blitt stor, og ingen vil vel fremstå som en bukseløs plagiatør.

Fabrikasjon eller forfalskning av data: er de mest alvorlige tilfellene av brudd på god forskningsetikk, og er følgelig de som vekker mest offentlig oppmerksomhet, som Sudbø-saken i Norge og Macchiarini-saken ved Karolinska Institutet i Sverige. Vi har også hatt noen «spektakulære» saker i psykologien. Mest kjent er nok saken med den anerkjente, britiske intelligensforskeren sir Cyril Burt (1883–1971), som etter sin død ble anklaget for å ha forfalsket data, uten at det noen gang ble slått fast at han gjorde det. Fra nyere tid har vi den nederlandske sosialpsykologen Diederik Stapel. Han ble felt av egne studenter, innrømmet å ha forfalsket data i et titalls studier og måtte trekke 55 vitenskapelige artikler. Stapel slapp fengsel, men ble idømt samfunnsstraff.

Hvorfor jukser forskere? En grunn kan være at forskere av ulike årsaker sitter isolert, uten særlig kontakt med andre kompetente forskere, som for eksempel innen legemiddelutprøving. Internasjonale undersøkelser har vist at denne gruppen er særlig tilbøyelig for å ta snarveier til å frembringe ønskede data.

Den andre, og antakeligvis viktigste årsaken til juks, er behovet for anerkjennelse og avansement. Hvis du publiserer i de høyest rangerte tidsskriftene, slik Sudbø gjorde, blir du fort en stjerne og kan legge grunnlaget for raske avansementer i det akademiske hierarkiet, og øke sjansene for å oppnå store og prestisjetunge forskningsbevilgninger. Konkurransen er stor. Publisering i de mest anerkjente tidsskriftene er det eneste som teller, og det er ikke enkelt å få antatt artikler i disse. For noen kan fristelsen til å ordne på data bli for stor. Det er lett å tenke at det også kan ligge bestemte karakteravvik eller psykiske plager til grunn for slike handlinger. Jeg skal ikke spekulere i det her, men jeg vil anbefale å google kirurgen Paolo Macchiarini. Hans historie, både på det profesjonelle og personlige plan, er nesten ikke til å tro – og fascinerende lesing.